

ZESZYTY NAUKOWE
WYŻSZEJ SZKOŁY INŻYNIERSKIEJ
W RADOMIU
EKONOMIKA, UBEZPIECZENIA,
PREWENCJA NR 18

RI, 82, 6

Michał KLAPKIW

UWAGI W SPRAWIE ISTOTY UBEZPIECZEŃ W SOCJALIZMIE

W artykule podjęto próbę ustosunkowania się do zagadnienia istoty ubezpieczeń w aspekcie wypowiedzi wybranych teoretyków. Autor formułuje własną definicję ubezpieczeń, w której szczególnie podkreśla repartycję [rozłożenie ciężaru pokrycia (finansowania)] szkód dokonywane w czasie. Ustosunkowuje się również do możliwych form organizacji funduszu ubezpieczeniowego oraz jego relacji względem funduszy rezerwowych.

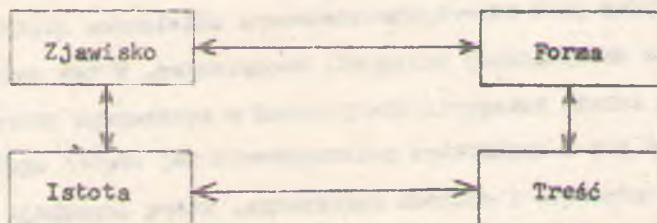
Gwarancją pomyślnego rozwoju praktyki ubezpieczeniowej w krajach socjalistycznych jest dalsze badanie podstawowych teoretycznych założeń organizacji ubezpieczeń w warunkach socjalizmu. Wnioski z badań naukowych są szeroko wykorzystywane przez państwa przy tworzeniu ich polityki ubezpieczeniowej. Jednocześnie wiadomo, że na razie nie ma dostatecznie wyraźnego

Artykuł wpłynął do Wydawnictwa dnia 20.V.1987 r.

określenia czym jest istota, i treść ubezpieczeń, oraz społeczne przeznaczenie funduszy ubezpieczeniowych. Wynika to z analizy wielu określeń istoty ubezpieczeń podawanych przez teoretyków różnych krajów. Ponieważ działalność ubezpieczeniowa ma złożony charakter, to często znajduje ona ocenę z punktu widzenia różnych instytucji społecznych i dyscyplin: prawa, ekonomii, matematyki i innych. Te określenia dostatecznie głęboko podają specyficzne cechy treści ubezpieczeń, ale nie są w stanie wyjaśnić natury tego ważnego społecznego zjawiska, ponieważ koncentrują uwagę na jednej z form jego funkcjonowania. Realną możliwość rozwiązania tego problemu mogą dać tylko próby badań ubezpieczeń jako podstawowej części systemu stosunków produkcyjnych, tj. jako pojęcia porządku ekonomicznego. W wyniku rozwoju metodologii badań procesów ekonomicznych radzieccy ekonomiści już w latach sześćdziesiątych stwierdzili, że ubezpieczenia należy rozpatrywać przede wszystkim jako kategorię ekonomiczną, ponieważ posiadają one podstawowe cechy pojęcia kategorii ekonomicznej. Np. ubezpieczenia w socjalizmie szeroko obejmują realne stosunki produkcyjne i reprezentują ich szczególny typ, który różni się od innych sfer stosunków produkcyjnych. Istnienie takich charakterystyk każdego pojęcia, wg Karola Marksa w pełni odpowiada randze kategorii ekonomicznej.¹⁾ Stąd wynika, że dla określenia jej istoty należy wyjaśnić charakter tych stosunków ekonomicznych, które objęte są kategorią ubezpieczeń i właściwości ich typu.

1) K. Marks, Kapitał, T.3, cz.1, Warszawa, 1957, s.152

Kluczem do poznania istotnych stron ubezpieczeń jako zjawiska społecznego i kategorii ekonomicznej może być ważne założenie metodologiczne Lenina, że "... kategorie są to czyste uniwersalne pojęcia ... istota z punktu widzenia materializmu dialektycznego z jednej strony określa logiczne, z drugiej realne formy rzeczy"²⁾ Z tego wynika, że kategoria to dialektyczne połączenie abstrakcyjnych i realnych pojęć, w której istocie odpowiadają realne formy stosunków ekonomicznych. Ich więź logiczną można wyrazić tylko przy pomocy znanych kategorii filozoficznych (istota, zjawisko, forma, treść), które jako bardziej ogólne w stosunku do kategorii ekonomicznej występują w roli instrumentu intelektualnego działalności poznawczej. Ich wzajemne powiązanie można wyrazić za pomocą następującego schematu:

W podanym schemacie kategorie lewej strony są pojęciami abstrakcyjnymi, a kategorie prawej strony są realnym odzwierciedle-

2) W.Lenin, Sočinenija, Wyd.2, T.29, s.527

dleniem formy ekonomicznych stosunków i ich konkretnej treści. Tu widać, że istota danego zjawiska określona jest własnymi formami wyrazu. Co to jest forma stosunków ubezpieczeniowych? W naszym przekonaniu realnymi formami stosunków ubezpieczeniowych są poszczególne rodzaje ubezpieczeń w różnych ich przejawach. Treść tych form z kolei to są konkretne warunki realizacji stosunków ubezpieczeniowych w przekroju różnych rodzajów.

Każdy z istniejących rodzajów ubezpieczeń niezależnie od jego konkretnego przeznaczenia przedstawia sobą sferę stosunków ubezpieczeniowych. Jako obowiązkowe atrybuty tych stosunków występują przedmioty i podmioty ubezpieczeń. Wynika stąd, że ich skład przedmiotowy, a również charakter powiązań między nimi pod względem podmiotowym, determinują istotę ubezpieczeń. Jako obiekt stosunków ubezpieczeniowych występuje specjalny fundusz, który jest materialno-rzeczowym wcieleniem abstrakcyjnego pojęcia ekonomicznej kategorii ubezpieczeń. W ten sposób ekonomiczna istota kategorii ubezpieczeń w koniecznym rozrachunku przejawia się w społecznym przeznaczeniu tej części ogólnospołecznego produktu i dochodu narodowego, która akumuluje się i jest wykorzystywana przez specjalne fundusze.

Najważniejszymi cechami każdego funduszu są jego przeznaczenie, formy i metody jego organizacji. Przy tym pierwsze określa jego istotną charakterystykę. Formy organizacyjne jak również metody stanowią organizacyjno-techniczną, tzn. już drugorzędną szacunkową stronę funduszy.

Zasadnicze przeznaczenie poszczególnych funkcjonalnych części powstałych w wyniku podziału ogólnospołecznego produktu w warunkach społeczeństwa socjalistycznego zostało określone

przez Karola Marksa w jego pracy "Krytyka programu gotajskiego". Tu pokazano, że społeczeństwo obowiązkowo powinno tworzyć "fundusze rezerwowe lub ubezpieczeniowe dla ubezpieczenia wypadków losowych, klęsk żywiołowych i innych"³⁾. W powyższych słowach wyrażony jest rzeczywisty pogląd K. Marksa na to, że potrzeby społeczeństwa w ochronie ubezpieczeniowej mogą być zaspokojone zarówno dzięki funduszom rezerwowym, jak i ubezpieczeniowym, przy czym K. Marks nie dał konkretnych wyjaśnień w stosunku do stopnia możliwego wzajemnego zastępowania tych funduszy, a dokładniej udziału funduszu rezerwowego w ubezpieczeniach. Taka niejednoznaczność teoretycznego założenia wywołuje wśród naukowców-ekonomistów państw socjalistycznych szeroką dyskusję. W literaturze ekonomicznej podaje się różnorodne argumenty i wnioski odnośnie charakteru funduszy rezerwowych i ubezpieczeniowych.⁴⁾

Wychodząc z analizy tych źródeł uważamy za najbardziej uzasadnione, że fundusz rezerwowy i ubezpieczeniowy są ze sobą powiązane, ale przy tym posiadają określoną samodzielność. Pierwszą część wniosku uzasadnia się tym, że fundusz rezerwowy i ubezpieczeniowy spełniają jednakowe społeczne funkcje, ponieważ stanowią część rezerw społeczeństwa. Druga część wniosku to przyznanie, że występując w roli poszczególnych funduszy każdy z nich ma specjalne docelowe przeznaczenie.

3) K. Marks, Krytyka programu gotajskiego, Warszawa 1949 s. 19

4) Szeroką analizę różnych podejść, przedstawionych w literaturze specjalistycznej przez autorów różnych krajów socjalistycznych, zaprezentował Jerzy Handschke w tym zeszycie.

Docelowe przeznaczenie rezerw, jak i same rezerwy są pojęciem społecznohistorycznym, gdyż było ono różnorakie w poszczególnych etapach rozwoju. Np. można założyć, że dla zapasów, które historycznie poprzedzały tworzenie rezerwy, docelowe przeznaczenie zapasów było określone w jeszcze mniejszym stopniu niż przy rezerwach. Dalej, ze wzrostem możliwości oceny potrzeb społecznych z rezerw zaczęły wyłaniać się fundusze docelowego przeznaczenia. Przy tym istotnie społeczeństwo kieruje się potrzebą ekonomiczną przy najbardziej dokładnym ustaleniu charakteru i wielkości potrzeb spowodowanych określonymi przyczynami. Jednak jest to praktycznie trudne do osiągnięcia, ze względu na dużą różnorodność tych ostatnich. Ta konieczność jednak częściowo jest realizowana. I tak np. część potrzeb powstałych w wyniku szeregu przyczyn może być określona wg różnych parametrów. W tym przypadku w celu natychmiastowego zaspokojenia tych potrzeb umożliwia się tworzenie specjalnego funduszu. Jest on tworzony jako konkretna część rezerw społeczeństwa i stanowi docelowe uzupełnienie funduszu rezerwowego. Stąd wynika, że zapasy, rezerwy, fundusze rezerwowe i ubezpieczeniowe posiadają wspólną platformę ekonomiczną, przeznaczenie społeczne jako pokrycie powstałych nadzwyczajnych potrzeb. Różnice między nimi są związane z docelowym przeznaczeniem i wykorzystaniem środków określonych tymi pojęciami. Ze względu na to, że możliwości przewidywania różnych nadzwyczajnych potrzeb są niejednakowe, społeczeństwo obok specjalnych funduszy wykorzystuje również rezerwy i zapasy, które z punktu widzenia rozwoju historycznego można uważać za pojęcia anachroniczne. W ten sposób

wykorzystując jako kryterium stopień określenia (w różnych jego parametrach) wynikłych nadzwyczajnych potrzeb, jest możliwe ustalenie ekonomicznej granicy funduszy ubezpieczeniowych i rezerwowych. W tym celu przede wszystkim należy wyjaśnić charakter potrzeb zaspokajanych za pomocą środków tych funduszy.

Określającym czynnikiem rozwoju społecznego - zgodnie z założeniami Karola Marksa - w końcowym obrachunku jest produkcja i reprodukcja. Ostatecznie, zabezpiecza się poprzez stałe zachowanie racjonalnych proporcji pomiędzy produkcją a konsumpcją. Wyróżniamy dwa rodzaje konsumpcji: produkcyjną i osobową. Określony poziom jednej i drugiej konsumpcji zabezpiecza się zawsze przez odpowiedni poziom produkcji, ponieważ spożyć nie wolno więcej niż wyprodukowano. Jednak w wyniku występowania szeregu nadzwyczajnych wypadków mogą powstać nowe potrzeby zarówno w dziedzinie produkcyjnego, jak i osobowego spożycia, przy tym w zależności od charakteru przyczyn tych wypadków powstaje sytuacja dwojakiego rodzaju. W jednych sytuacjach występuje nadzwyczajne obniżenie już osiągniętego poziomu produkcyjnego i osobowego spożycia, w innych sytuacjach powstaje nadzwyczajna konieczność dodatkowego - w stosunku do osiągniętego - poziomu spożycia. Podane sytuacje są źródłem czasowej dysproporcji pomiędzy osiągniętym poziomem produkcyjnej i osobowej konsumpcji z jednej strony, a produkcją z drugiej. W interesie społeczeństwa ta dysproporcja powinna być szybko zlikwidowana. Przy tym należy zwrócić uwagę na to, że z punktu widzenia stosunku do procesu rozszerzonej socjalistycznej reprodukcji w odhubowaniu jej stabilności pierzezeństwo mają te potrzeby, które były spowodowane

obniżeniem osiągniętego poziomu konsumpcji, ponieważ to już stanowi naruszenie normalnych warunków reprodukcji prostej. Stąd pierwszeństwo w zaspokojeniu tych potrzeb jest dla społeczeństwa życiowo ważnym postanowieniem. Z drugiej strony, podstawowe parametry (wielkość, czas i miejsce powstania) tych potrzeb określone są w większym stopniu niż potrzeby dodatkowego - w stosunku do osiągniętego - spożycia. Temu sprzyja obliczenie realnego ryzyka, ewidencja wypadków itd.

W rezultacie, pierwszy z podanych wyżej motywów określa ekonomiczną konieczność, a drugi przewiduje możliwości organizacyjno-techniczne wydzielenia części środków rezerwowych na specjalny fundusz docelowego przeznaczenia, tj. fundusz ubezpieczeniowy. Jednak celowość środków zawartych w funduszu ubezpieczeniowym jest w pewnym stopniu względna i zależy od zdarzeń, na które wskazał Karol Marks. Dopuszczał on możliwość wykorzystania funduszu ubezpieczeniowego na akumulację.⁵⁾ W tym przypadku charakter jego wykorzystania w znacznym stopniu upodabniałby się do charakteru wykorzystania funduszu rezerwowego, który jest przeznaczony bezpośrednio na zaspokojenie nadzwyczajnych potrzeb dodatkowej produkcyjnej i osobowej konsumpcji.

Z drugiej strony, dopuszczalna jest i taka sytuacja, kiedy przy niedostatecznych środkach funduszu ubezpieczeniowego możliwe jest wykorzystanie funduszu rezerwowego dla uzupełnienia funduszu ubezpieczeniowego na pokrycie osiągniętego poziomu konsumpcji.

W praktyce gospodarczej ZSRR i innych krajów socjalistycznych

5) K.Marks, *Kapitał*, T.3, cz.2, Warszawa 1957, s.431

praktyczną i teoretyczną możliwość takiej zamiany wykorzystuje się pomimo organizacyjnego wydzielenia znacznej części funduszu ubezpieczeniowego ze składu rezerw. W ten sposób, uwzględniając społeczne przeznaczenie i docelowość środków funduszu ubezpieczeniowego, można określić istotę kategorii ubezpieczenia jako spójność stosunków ekonomicznych przy organizacji docelowego funduszu przeznaczanego dla uzupełnienia osiągniętego poziomu produkcyjnej i osobowej konsumpcji w wypadkach jego nadzwyczajnego obniżenia.

W tym określeniu, jak również w poprzednich rozważaniach, uniknięto szeroko rozpowszechnionego w literaturze specjalistycznej "technicznego" podejścia do określenia istotnych stron ubezpieczenia. Uważa się, że w wielu określeniach istoty, jako cechą obowiązkową podaje się szczególną metodę tworzenia funduszu ubezpieczeniowego. W wyniku takiego podejścia kategoria ubezpieczeń jest pojmowana jako jedna ze znanych form organizacji funduszu ubezpieczeniowego, nazywanego ubezpieczeniem w jej węższym znaczeniu lub "właściwym" ubezpieczeniem. Z tym trudno się zgodzić, ponieważ w danym wypadku to określenie ubezpieczeń przestaje odpowiadać wymogom pełnego określenia - ono nie rozciąga się na dwie inne, również dostatecznie ważne społeczno-histeryczne formy organizacji funduszu ubezpieczeniowego - scen-
tralizowaną i zdecentralizowaną. Dla tej ostatniej charaktery-
styczne są zdecentralizowane początki jego tworzenia i wykorzysta-
wania. Metodami zarówno jego tworzenia, jak i wykorzystania
są sposoby odprowadzenia środków w wyniku rozłożenia własnych
środków. Taka forma organizacji funduszu ubezpieczeniowego obec-
nie jest dostatecznie rozpowszechniona w gospodarce narodowej

i nie ogranicza się tylko do przedsiębiorstw rolnych. Praktycznie, w każdym przedsiębiorstwie przemysłowym w składzie normatywnych środków obrotowych w celu zabezpieczenia ciągłej pracy na wypadek nieprzewidzianych odchyżeń od normalnych warunków zaopatrzenia i produkcji tworzy się zapas ubezpieczeniowy z reguły do 50 % zapasu bieżącego.

Pełną odwrotnością formy zdecentralizowanej jest scentralizowana forma tworzenia funduszu ubezpieczeniowego. W warunkach tej formy fundusz powstaje i jest wykorzystywany na zasadach centralizacji. Najbardziej istotnym reprezentantem tej formy funduszu ubezpieczeniowego jest część rezerw budżetowych. Oprócz tego podobne scentralizowane rezerwy tworzą zjednoczenia i ministerstwa.

Niedociągnięcia i zalety obu form są szeroko dyskutowane w literaturze ubezpieczeniowej, przy tym za jedną z ujemnych cech formy zdecentralizowanej uważa się niską społeczną efektywność ubezpieczenia z powodu ograniczonych możliwości podziału w wyniku rozłożenia ryzyka tylko w czasie oraz wskutek tego, że nie rozciąga się na inne jednostki gospodarcze. Uważamy, że ograniczenie możliwości rozłożenia ryzyka jest charakterystyczne dla zdecentralizowanej formy tworzenia funduszu ubezpieczeniowego wchodzącego do rezerw budżetowych. Oznaczając się najszerszym rozłożeniem ryzyka subiektywnego (w przestrzeni) jest ona ograniczona możliwością rozłożenia ryzyka w czasie. Rezerwy budżetowe jako osobna część środków budżetowych funkcjonują przede wszystkim tylko w granicach okresu budżetowego, to jest jednego roku.

Głównym niedociągnięciem takiej formy - jak podkreśla się w literaturze - jest tworzenie środków funduszu za pomocą metody odprowadzenia części środków do budżetu bez uwzględnienia interesu ubezpieczeniowego każdego podmiotu, który tylko pośrednio bierze udział w tworzeniu środków funduszy. Obecnie takie podejście przeszkadza w rozwoju rozliczeń gospodarczych i podstaw samofinansowania przedsiębiorstw i organizacji gospodarczych. Tak więc najbardziej wskazaną formą realizacji stosunków ubezpieczeniowych będzie kombinowane połączenie dwóch początków: zdecentralizowanego - na etapie tworzenia funduszu i scentralizowanego na etapie jego wykorzystania. W wyniku tego powstaje nowa forma organizacji funduszu ubezpieczeniowego, którą według zewnętrznych, organizacyjno - technicznych cech można nazwać mieszaną. Myślimy, że ten termin odpowiada zasadom semantyki, ponieważ dokładnie określa treść danej formy. Tym bardziej, że tego terminu używa się w kontekście z dwiema innymi formami, których nazwy są jednoznaczne. Ta forma stosunków ubezpieczeniowych posiada wysoki stopień rozłożenia ryzyka: w przestrzeni, ponieważ wyraża interesy ubezpieczeniowe wielu jednostek gospodarczych położonych na określonym terytorium i w czasie, ponieważ fundusz tworzy się z uwzględnieniem zmian ryzyka w określonym czasie.

Dla zabezpieczenia warunków rozłożenia ryzyka, mieszana forma organizacji funduszu ubezpieczeniowego wykorzystuje różne metody zdecentralizowanego tworzenia. W literaturze ubezpieczeniowej metody te - znane światowej praktyce ubezpieczeniowej - podane są jako systemy wyliczeń opłat ubezpieczeniowych opartych na zasadzie rozłożenia. Najprostszy z nich i historycznie

najstarszy system rozłożenia przewiduje ustalenie wielkości składki każdego podmiotu związanego jedynym interesem ubezpieczeniowym już po wykorzystaniu środków funduszy otrzymanych na kredyt. Zrozumiałe, że taki system jest możliwy tylko na płaszczyźnie dużego zaufania i nie nadaje się w warunkach wzrostu portfela ubezpieczeniowego. Drugi system częściowo uwzględnia niedociągnięcia pierwszego i przewiduje tworzenie funduszu ubezpieczeniowego na podstawie szacunkowych, ale wstępnie ustalonych i wpłaconych składek. Jednak dla obydwóch systemów jest charakterystyczna niedokładność na etapie tworzenia funduszu ubezpieczeniowego. W wyniku rozwoju teorii aktuarialnych rozliczeń stało się możliwe zastosowanie trzeciego systemu rozłożenia ryzyka. Podstawą tego systemu są stałe sumy płatnicze, co w największym stopniu sprzyja ustaleniu efektywnych stosunków wzajemnych między ubezpieczającym i ubezpieczonymi.

THE ESSENCE OF INSURANCE IN SOCIALISM

A b s t r a c t

The paper attempts at assuming a relation to the sense of insurance in the aspect of the opinions expressed by some theoreticians. The author gives his own definition of insurance in which the particularly stresses repartition i.e. distribution of the financial cover of damages in a period of time. The various forms of organization of insurance fund and its relation towards reserve fund have been dealt with.